

5. Чому фізична підготовка перекладача має неабияке значення для здійснення процесу перекладу? Обґрунтуйте свою думку.
6. У чому переваги та недоліки комплексної типології видів перекладу?

Тема 6. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

План

1. *Теоретико-перекладацькі універсалії.*
2. *Специфіка мови як засобу передавання інформації.*
3. *Переклад як особливий тип комунікації.*
4. *Проблема перекладацької еквівалентності*

1. Теоретико-перекладацькі універсалії

Будь-яка наука має набір універсальних базових понять, прийнятих і визнаних усіма дослідниками незалежно від їх поглядів на ті чи інші явища в рамках даної науки. Сформувалися такі поняття і в перекладознавстві. Деякі з них в ході історії міняли свій зміст, і про це ми намагалися згадувати в попередньому розділі. Однак більша їх частина має достатню стабільність і по праву може бути віднесена до теоретико-перекладацьких універсалій. Коротка характеристика теоретико-перекладацьких універсалій необхідна нам для обговорення основних проблем теорії перекладу.

Оскільки теорія перекладу як наукова дисципліна сформувалася на базі цілої низки сучасних уявлень про мову в людському суспільстві, вона тісно пов'язана з різними гуманітарними науками, перш за все філологічними, і запозичує з них арсенал базових понять і основу для свого термінологічного апарату. До кола цих наук належать: лінгвістика, в тому числі загальне мовознавство, лінгвостилістика, теоретична фонетика, теоретична граматики, лексикологія, семасіологія,

психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту; теорія комунікації, теорія інформації; літературознавство та інші дисципліни. Так, ключові для теорії перекладу поняття «мова» і «текст» розуміються в рамках сучасної лінгвістики відповідно як система умовних знаків, які виникли природно, що застосовуються для цілей комунікації, і як всі види усної та писемної реалізації цих знаків.

До основних теоретико-перекладацьких універсалій можна віднести такі поняття:

1. **ВТ – вихідний текст**; під вихідним текстом розуміється текст, що піддається перекладу.

2. **ВМ – вихідна мова**; під вихідною мовою розуміється будь-яка природна мова, знаками якої закодований вихідний текст.

3. **ПТ – перекладений текст**; мається на увазі текст, який виник в результаті перекладу (як синонім багато дослідників використовує термін «*переклад*»).

4. **ПМ – перекладна мова (мова перекладу)**; це будь-яка природна мова, знаками якої закодований перекладений текст (переклад).

5. **Еквівалентність** – ступінь відповідності перекладеного тексту початковому тексту, незалежно від мети перекладу.

6. **Адекватність** – відповідність перекладеного тексту меті перекладу.

7. **Одиниці перекладу** – мінімальні оперативні частки процесу перекладу.

8. **Трансформація** – перекладацькі перетворення.

9. **Перекладність** – принципова можливість досягнення еквівалентності щодо всього тексту або будь-якої його частини.

2. Специфіка мови як засобу передачі інформації.

Інформація, тобто відомості про будь-що, нова або відома, передається у різний спосіб. Інформацією користуються і її потребують усі живі істоти. Існують механізми автоматичної передачі інформації (наприклад, генетичний код). Інший спосіб отримання інформації – органи чуття. Величезну кількість інформації живі істоти отримують через органи чуття. Це може бути інформація з навколишнього світу і зсередини живого організму. Холод, світло, предмети, биття свого серця живий організм сприймає прямо, через свої рецептори. Нарешті, третій спосіб передачі інформації – *двоступеневий*, що включає в себе перші

два. При третьому способі інформація кодується, тобто зашифровується в умовні знаки (як при автоматичному кодуванні всередині організму), а потім цей код надходить на рецептори сприйняття, і вони його розшифровують. Цей третій спосіб кодування інформації зустрічається і у тварин, і у людини, але людина створила найбільшу різноманітність способів, і найбільш універсальний з них – **мовний код**. Він дозволяє закодувати і передати інформацію без обмеження тематики і будь-якого типу.

Теорія інформації була сформульована вперше в 1948 р. К. Е. Шенноном і Н. Вінером і існує з того часу як самостійна наукова дисципліна. Саме вона стала основою для створення найпотужніших інформаційних систем (комп'ютер, Інтернет). Однак в застосуванні до перекладу нас цікавить не внутрішня структура інформації, а її узагальнені типи, які накладають свій відбиток на особливості вербальних текстів, в першу чергу – текстів на живих мовах.

Розрізняються такі умовно розмежовані типи інформації:

1. **Пізнавальна (когнітивна) інформація** – об'єктивні відомості про навколишній світ. Передаючи її, мова виконує когнітивну, або референціальну (представницьку), функцію.

2. **Оперативна інформація** – наказує певні дії або спонукає до них; мова при цьому виконує апелятивну (спонукальну) функцію.

3. **Емоційна (експресивна) інформація** – містить повідомлення про людські емоції. Передаючи емоції, мова виконує експресивну функцію.

4. **Естетична інформація** – та інформація, яка передає людині почуття прекрасного. Потреба в цьому виді інформації настільки велика, що людина створила особливий тип текстів, що спеціалізуються на передачі естетичної інформації – *художні тексти*. Кодуючи естетичну інформацію, мова виконує естетичну функцію. Однак не можна не відзначити, що почуття прекрасного – одна з емоцій, а тому цей тип інформації в строгому сенсі являє собою різновид емоційної (експресивної) інформації, що реалізує особливу функцію мови.

3. Переклад як особливий тип комунікації

Переклад дає можливість формувати та збагачувати власну культуру шляхом ознайомлення, усвідомлення та запозичення через осмислення набутоків культурного, політичного, економічного, художньо-естетичного розвитку інших етносів у процесі міжмовного спілкування.

Переклад – це різновид міжмовного спілкування, рецептивно-продуктивна мовленнєва діяльність. Під час цього процесу сприйнятий текст мови-донатора (рецептивний акт) відтворюється мовою друготвору (продуктивний акт). Переклад як термін подається М. Зарицьким, С. Влаховим, С. Флоріним, у двох значеннях – процес перекладу та його результат [цит. за : 5, с. 41]. Переклад можливий з будь-якої вербальної та невербальної мови на іншу. В основі цього принципу лежить єдність законів мислення, логічних і психологічних структур, властивих будь-якому етносу, народу, якою б мовою він не спілкувався.

Переклад як комунікаційний акт базується на поступовому й паралельному спілкуванні автора, перекладача й редактора як продуцентів та потенційного читача як реципієнта готового продукту – тексту перекладу. Цей комунікаційний акт може бути як безпосереднім – творчі зустрічі, читання, онлайн-конференції, так і опосередкованим.

Усі перекладацькі процедури здійснюються відповідно до вимог асиметричного дуалізму мовного знаку: форма мовного знаку може набувати іншого значення, а значення – втілюватися в іншу форму. Процес створення та редагування перекладу має системний характер і базується на практичному втіленні процесів та етапів – від створення першотвору до його синтетично-аналітичного опрацювання перекладачем та створення друготвору.

Переклад визначається як складова частина сучасної комунікації – зумовленого ситуацією та соціально-психологічними особливостями комунікаторів процесу встановлення й підтримання контактів між членами соціальної групи чи суспільства загалом на основі духовного, професійного або іншого єднання учасників комунікації. Цей процес є поєднанням інтелектуально-мисленнєвих та емоційно-вольових актів, опосередкованих мовою та дискретних у часі й просторі – тобто у вигляді актів мовлення, актів паралінгвістичного характеру та психофізіологічного впливу, актів сприймання та розуміння, що пов'язані з процесами збору фактів, їх зберігання, аналізу, переробки, оформлення, висловлення та за потреби – поширення, сприймання й розуміння. Процес може відбуватися з використанням різних знакових систем, зображень, звуків, засобів комунікації, засобів зв'язку. Його результатом є конкретна інтелектуально-мисленнєва й емоційно-вольова поведінка співрозмовника, конкретні результати його діяльності, прийняті ним рішення, що задовольняють членів соціальної групи або суспільства загалом.

Переклад існує в процесі обміну інформацією між комунікаторами. На ньому базується встановлення та підтримання

контактів між членами соціальної групи, які належать до різних етносів і культурних прошарків та, у свою чергу, формують процес спілкування в суспільстві загалом. Суспільство як симбіоз комуніканта (*ініціатора процесу спілкування*) та комуніката (*адресата процесу спілкування*) неможливе без використання перекладу. Для обміну інформацією учасники комунікаційного процесу мають досконало володіти тією системою знаків, за допомогою якої передається те чи інше повідомлення. Відсутність цього знання позбавляє комуніката нових, іноді – необхідних для подальшого існування знань, а комуніканта – результату процесу спілкування, робить передання та поширення інформації практично неможливим.

Така складова частина комунікації, як збирання фактів, їх зберігання, аналіз, переробка, оформлення, висловлення та поширення, сприймання і розуміння, у свою чергу, не може існувати без адекватного використання перекладу як засобу комунікативного зв'язку елементів цієї системи. Для всебічного збирання та аналізу фактів потрібно опанувати всі можливі напрацювання тієї чи іншої галузі всіма наявними мовами. Водночас не можна говорити про те, що реципієнт інформації володіє всіма мовами, які можуть використовувати потенційні продуценти під час створення повідомлення. Фахівець використовує знаки тієї мовної системи, якою він володіє досконало, для того, щоб створити потрібне повідомлення та без зайвих бар'єрів викласти інформацію обраній цільовій аудиторії. Для засвоєння та опрацювання всього шару цієї інформації реципієнт, який водночас може бути майбутнім продуцентом вже синтезованого повідомлення (знання, отримані в процесі опрацювання інформації, та власні знання реципієнта в поєднанні дають нове повідомлення), звертається до перекладних джерел, поданих тією мовою, якою досконало володіє реципієнт і якою йому зручніше та простіше засвоїти потрібну інформацію. Отримана інформація проходить процес переробки – перекладу реципієнтом повідомлення на мову власного розуміння з обраною метою – отримати або закріпити нові знання, змінити ставлення до обраного явища, події, процесу або, навпаки, підтвердити ставлення, поширити набуті знання через передання їх у власному повідомленні після синтетично-аналітичної обробки для ознайомлення з висновками проведеного дослідження та опрацювання обраною цільовою аудиторією з визначеною метою.

Обраний для перекладу твір – це повідомлення, яке спрямоване на передання інформації, ідей, емоцій, умінь людини, поширення тієї чи іншої концепції, викладення вже відомих або ще не засвоєних на рівні суспільних знань ідей людини.

Автор-комунікант прагне зробити все для того, щоб його текст (першоджерело) став зрозумілим читачеві-комунікату. Перекладач так само виступає на цьому етапі як комунікат, який переймає частково функції комуніканта і, у свою чергу, створює текст, зрозумілий реципієнтові перекладного матеріалу (друготвору). Опрацювання та передання авторського матеріалу проходить на рівні опрацювання та перетворення знаків, передання однієї мовної системи знаками іншої мовної системи, зрозумілої читачеві, що є основою визначення перекладу як способу комунікації. Впродовж створення тексту друготвору відбувається творення спільності, об'єднання ідей між різними частинами людства, ознайомлення зі схожими або протилежними ідеями учасників комунікаційного процесу для подальшого створення нової ідеї, закріплення концепції або її повного спростування залежно від викладеної інформації та цільової аудиторії потенційного твору. Відбувається обмін знаннями, який призводить до появи нових знань у комуніката та у світовій системі знань, сприяє поширенню та доповненню вже відомих теорій, закріпленню їх на практиці. На цьому етапі переклад стає частиною суспільного процесу, тобто частиною комунікації в її суспільній галузі, невід'ємним складником розвитку людини як особистості, формування та поширення нових знань.

Під час розгляду перекладу як комунікаційного процесу застосовуються ті самі структурні елементи, серед яких є *відправник повідомлення* (автор тексту оригіналу), *пристрій кодування повідомлення* (набір символів, знаків, правил мови, за допомогою яких створюється текст), *сигнал* (власне створене повідомлення, першотвір), *пристрій для розшифровки повідомлення* (перекладач як знавець знаків, символів, правил мови тексту оригіналу та способів вторинного шифрування мовою тексту друготвору; перекладач на цьому етапі повертає комунікативний процес до першого елемента для нового проходження з використанням нової системи шифрування та дешифрування повідомлення), *реципієнт повідомлення* (читач друготвору).

Під час оцінювання результатів перекладу важливо враховувати, чи викликає текст перекладу ті само асоціації, що й текст оригіналу, чи робить реципієнт перекладу з отриманого повідомлення ті самі висновки, що й реципієнт першотексту, чи має переклад еквівалентні емоційні та стилістичні характеристики. Таким чином, виникає проблема ускладнення комунікації між продуцентом оригіналу й реципієнтом друготвору. За таких умов і перекладач, і редактор мають опрацювати телевізійний текст з огляду на інтертекстуальні елементи,

зв'язки етносів, ментальні розбіжності між аудиторіями оригіналу та друготвору задля отримання тексту повідомлення, який буде контекстуально синонімічним до тексту оригіналу не лише змістово, а й на рівні психології сприйняття такої інформації.

Таким чином, переклад як комунікаційний акт базується на поступовому й паралельному спілкуванні автора, перекладача та редактора як продуцентів та потенційного читача як реципієнта готового продукту – тексту перекладу. Від плідної співпраці всіх учасників комунікації залежить передання авторської думки, відтворення повідомлення мовою друготвору та адекватна міжмовна комунікація, що впливає на подальший розвиток культури окремої країни та суспільства в цілому.

4. Проблема перекладацької еквівалентності

Серед численних суперечливих принципів перекладу існує один беззаперечний: переклад має бути **точним** (= високий ступінь відповідності об'єктивним даним, дійсності) або **повноцінним** (= який відповідає певним вимогам, у якому сповна виявляється необхідна ознака, якість). Але виникає дивна річ – саме цей принцип, що на перший погляд не потребує доказів та вважається аксіомою, є в перекладацькій практиці одним з найбільших витоків непорозумінь та недоречностей.

При більш детальному розгляді ми з'ясуємо, що це, на перший погляд, чітке поняття – «точність (повноцінність)» – містить в собі безліч різнорідних елементів, які важко узгодити, а подекуди, й суперечать одне одному. Якщо перекладач не зможе обмежитися у виборі елементів перекладу, не зуміє окинути оком весь матеріал, абстрагуючись від нього – він заплутається у деталях і потерпить фіаско.

Еквівалентність перекладу – спільність змісту (смилова близькість) оригіналу і перекладу. Одне з головних завдань перекладача полягає в максимально повній передачі змісту оригіналу. Як правило, фактична спільність змісту оригіналу і перекладу досить значна. Слід розрізняти **потенціальну еквівалентність**, тобто максимальну спільність змісту двох різномовних текстів, яка допускається несхожістю різних мов, і **перекладацьку еквівалентність** – реальну смыслову близькість текстів оригіналу і перекладу, яка досягається перекладачем у процесі перекладу. Межею перекладацької еквівалентності є максимально можливий ступінь збереження змісту оригіналу при перекладі, але в кожному окремому перекладі

максимальна смислова близькість до оригіналу досягається різною мірою.

Перекладацька еквівалентність спирається на збереження (але одночасно і на втрати) різних елементів смислу, що містяться в оригіналі. Залежно від того, яка частина змісту передається у перекладі для забезпечення його еквівалентності, розрізняють три рівня еквівалентності.

I тип - переклад зберігає мету комунікації;

II тип - переклад зберігає мету комунікації і опис мовної ситуації;

III тип - зберігаються всі три частини: мета комунікації, опис мовної ситуації і спосіб її опису.

На будь-якому рівні еквівалентності переклад може і має забезпечувати міжмовну комунікацію.

Дж. Кэтфорд справедливо вважає, що центральною проблемою теорії перекладу є розкриття поняття **перекладацької еквівалентності**, виявлення ступеня значеннєвої близькості між співвіднесеними висловленнями в оригіналі і перекладі. На його думку, еквівалентність повинна визначатися емпірично, шляхом зіставлення реально виконаних перекладів з їхніми оригіналами. Виходячи з положення, що план змісту одиниць мови настільки ж специфічний, як і їхній план вираження, Дж. Кэтфорд затверджує, те при перекладі аж ніяк не відбувається чи переносу відтворення значень одиниць оригіналу, а лише заміна значень в одній мові значеннями в іншій мові. Застосовуючи компонентний аналіз значень слів і граматичних одиниць, він показує, що в основі такої заміни лежить лише частковий збіг семного складу співвіднесених висловлень в оригіналі і перекладі. Проведений Дж. Кэтфордом аналіз підтвердив можливість здійснення процесу перекладу в рамках семантичної моделі, хоча подальші дослідження показали, що еквівалентність перекладу далеко не завжди ґрунтується на частковій спільності сем.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть головні поняття, які формують уявлення про універсальність процесу перекладу.
2. Які види інформації є релевантими для процесу перекладу?
3. У чому полягає проблема перекладацької еквівалентності?